

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1995

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

50 ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΜΑΝΟΥΣΟΥ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ

Ὁ δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945) ἦταν, χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ καταστρεπτικότερος τοῦ αἵωνα μας, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν προηγουμένων αἰώνων. Σήμερα συμπληρώνεται μισὸς ἀκριβῶς αἴωνας ἀπὸ τὴ λήξη του καὶ ἡ κοσμοϊστορική αὐτὴ ἐπέτειος γίνεται, σὲ ὅλες σχεδὸν τὶς χῶρες (καὶ ἰδίως σ' ἐκεῖνες ποὺ εἶχαν πρωταγωνιστήσῃ σ' αὐτόν), ἀντικείμενο διαφόρων ἐκδηλώσεων καὶ ἐκτιμήσεων: Ἡ ἀνθρωπότητα διδάχθηκε τίποτε ἀπὸ τὴν ὀδυνηρότατη αὐτὴ ἐμπειρία; Βαδίζει ἄραγε πρὸς μιὰ νέα μεγαλύτερη σύρραξη καὶ καταστροφή, τὴ στιγμή ποὺ δὲν ἔχει ἀπαλλαγῆ ἀπὸ μικροὺς τοπικοὺς πολέμους ἢ ἐτοιμάζει σταθερὰ καὶ σφυρηλατεῖ τὸ εἰρηνικὸ μέλλον τῶν λαῶν; Αὐτὰ καὶ ἄλλα παρόμοια ἐρωτήματα, ποὺ ἀπαιτοῦν ὑπεύθυνες καὶ ἀπροκατάληπτες ἀπαντήσεις, ἀπασχολοῦν τὸ σημερινὸ κόσμο.

Ἐπιθυμώντας καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν νὰ συνδυάσῃ τὴν ἐπέτειο αὐτὴ τῆς λήξεως τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στὴν Εὐρώπη, μὲ μιὰ πνευματικὴ ἐκδήλωση ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, ἀποφάσισε ν' ἀναθέσῃ στὸ τακτικὸ μέλος της, τὸν καθηγητὴ κ. Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο, νὰ ἐκθέσῃ, μὲ τὴ συνηθισμένη του βαθύνοια, τὶς ἀπόψεις του.

Παρακαλῶ τὸν κ. Δεσποτόπουλο νὰ λάβῃ τὸν λόγο.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ 1939-1945 ΑΙΤΙΕΣ, ΚΥΡΙΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΕΛΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν συμμετέχει στὸν ἑορτασμὸ ἐξαίσιος ἡμέρας τῆς Ἱστορίας. Ἡ 8 Μαΐου 1945 συμβολίζει τὴν κατάπαυση τοῦ ὀρυμαγδοῦ τῶν ὅπλων στὸ ἔδαφος τῆς Εὐρώπης ὕστερα ἀπὸ ἐξήντα ἡμέρες καταστροφικώτατου καὶ ἀπανθρωπώτατου πολέμου.

Ὁ ἀπαίσιος αὐτὸς πόλεμος ὑπῆρξε οἰκουμενικὸς σχεδόν, καὶ μάλιστα ἡ διεξαγωγή του πέραν τῆς Εὐρώπης ἔληξε μόλις τὴν 2 Σεπτεμβρίου 1945 μετὰ ἐωσφορικὴ στῆν Ἰαπωνία κορύφωσή του μὲ τὴ ρίψη ἀτομικῆς βόμβας διαδοχικὰ σὲ δύο πόλεις της.

Δικαιῶται ὅμως ἡ Εὐρώπη νὰ ἑορτάσει τὴ μεγάλη γιὰ τοὺς λαοὺς της ἐπέτειο τοῦ αἵσιου τερματισμοῦ τοῦ ἐνδοευρωπαϊκοῦ σπαραγμοῦ.

Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀλλὰ ὑπὸ ἰδία μου εὐθύνη, θὰ ἐξιστορήσω καὶ θὰ ἐρμηνεύσω, ἀμερόληπτα καὶ ὅσο δυνατὸν ἀντικειμενικὰ, τὶς κύριες φάσεις τοῦ ἀπὸ 1939 ἕως 1945 πολέμου στῆν Εὐρώπῃ, καὶ θὰ ἐπισημάνω σχετικὰς μὲ αὐτὸν καίριες πράξεις καὶ παραλείψεις, καθὼς καὶ τὶς ἄμεσες τουλάχιστον συνέπειές του.

Δηλώνω, ἐξ ἄλλου, ὅτι, σύμφωνα μὲ τὶς ὑπαγορεύσεις τῆς γεραρῆς αὐτῆς αἰθουσας, ἀφιερωμένης στὴ διακονία τοῦ πνεύματος, ἑορτάζομε σήμερα, σεμνά, εὐλαβικά, στοχαστικά, ὅχι τὴν ἀποληκτικὴν τοῦ πολέμου αὐτοῦ νίκη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν συμμάχων της καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ τὴ λήξῃ ἀπλῶς στῆν Εὐρώπῃ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, καὶ τὴν ὥραία ἐκεῖνη ἐλπιδοφόρα νίκη ὡς βᾶθρο γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῆς εἰρήνης καὶ τὴν ἐδραίωση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης.

* * *

Ὁ μέγας ἀπὸ 1939 ἕως 1945 πόλεμος ὑπῆρξε γέννημα καταστάσεων ἐκγονων τοῦ μεγάλου ἐπίσης πολέμου ἀπὸ 1914 ἕως 1918, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνεπάρκειας τῆς πολιτικῆς τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐπικίνδυνων αὐτῶν καταστάσεων, καὶ προπάντων, καὶ ἄλλωστε ἄμεσα, τοῦ ὠμὰ καὶ στυγρὰ κατακτητικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς πολιτικῆς τῆς ὑπὸ τὸν ἐθνικοσοσιαλισμὸ ἀπὸ τὸ 1933 Γερμανίας.

Ὁ ἀπὸ 1914 ἕως 1918 μέγας πόλεμος εἶχε προκληθεῖ ἀπὸ τὴν καὶ γεωπολιτικὰ ἐξηγήσιμη¹ διάθεση τῆς συμπεκνωτικῆς τοῦ δυναμισμού τῆς βορειοκεντρῶς Εὐρώπης Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας νὰ ὑποκαταστήσει τὴν ἕως τὸ 1914 θαλασσοκράτειρα Μεγάλη Βρετανία στὴν οἰκουμεικῆς σχεδὸν ἐπιβολῆς θέσει της, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς πολλαπλές στὴ Γαλλία συνέπειες τοῦ πολέμου τοῦ 1870, καθὼς καὶ ἀπὸ μικρότερης κλίμακας ἀντιθέσεις μεταξὺ εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν, καὶ ἀκόμη ἀπὸ συγκυριακὰ γεγονότα προσωπικοῦ χαρακτῆρα.

Ὁ πρῶτος αὐτὸς μέγας πόλεμος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ὀργίασε καταστροφικὰ ἐπὶ τέσσερα χρόνια καὶ πλέον σὲ πολλὰ ἐδάφη τῆς Εὐρώπης, καὶ ὄχι μόνο τῆς Εὐρώπης, στέρησε τὴ ζωὴ πρόωρα σὲ ὀκτῶ ἑκατομμύρια στρατιῶτες, γάλλους προπάντων, γερμανοὺς καὶ ρώσους, ἀλλὰ εἶχε ἀποτελέσματα ὄχι σύμφωνα μὲ τὶς προθέσεις τῶν πρωτοεργῶν του ἢ καὶ πέραν τῆς φαντασίας τους. Ἀποτέλεσμά του ἄμεσο ὑπῆρξε ὁ διαμελισμὸς τῆς Αὐστροουγγρικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ δημιουργία νέων κρατῶν, ὅπως καὶ ἡ περιαγωγή τῆς Γερμανίας σὲ βαρὶὰ οἰκονομικὴ δυσπραγία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μείωση τοῦ ἐδάφους της, καὶ ἀκόμη ἄλλες ἐδαφικὲς ἀλλαγές πρὸς ὄφελος ἢ πρὸς ζημίαν ἄλλων κρατῶν. Ἐμμεσο ἀποτέλεσμά του ὑπῆρξε ὁ κλονισμὸς τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ ἡ ἐλάττωσι γενικὰ τῆς οἰκονομικῆς εὐρωστίας καὶ τοῦ γοήτρου τῶν Μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Προπάντων, ὅμως, οἱ συνέπειές του συνέβαλαν, ὥστε νὰ ἐπιτύχει στὴ Ρωσία Ἐπανάστασι μὲ ριζικὸ οἰκονομικο-κοινωνικὸ πρόγραμμα καὶ νὰ ἰδρυθεῖ σὲ τεράστιο γήινο βᾶθρο ἡ Σοβιετικὴ Συμπολιτεία, ὅ,τι κατ' ἐξοχὴν ἔμελλε στὶς ἐπόμενες δεκαετίες μὲ τὶς ιδεολογικὲς ἀντανανκλάσεις του νὰ ἐπηρεάσει βαθιὰ τὶς πολιτικὲς προδιαθέσεις τῶν λαῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν Κυβερνήσεων.

Ἰπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν συγκλονιστικῶν ἐντυπώσεων ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν ἀποτοκῶν τοῦ πολέμου καταστροφῶν, ἄρχισε τὰ πρῶτα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν λήξιν του νὰ ἐκδηλώνεται φιλειρηνικὸ πνεῦμα. Μάλιστα καὶ ἰδρύθηκε τότε ὑπερεθνικὴ Ὁργάνωσι γιὰ τὴν προστασία τῆς Εἰρήνης, ἡ περίφημη Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν. Ἀκολουθήσαν ἐξ ἄλλου καὶ εἰδικώτερες προσπάθειες τῆς διπλωματίας γιὰ στήριξιν τῆς ἀσφάλειας ὀρισμένων κρατῶν καὶ τῆς διακρατικῆς εἰρήνης.

Οἱ ρυθμίσεις ὅμως τῆς Συνθήκης τῶν Βερσαλλιῶν εἰς βάρος τῆς Γερμανίας, ἢ καὶ ἄλλες ἀντιγερμανικὲς ἐνέργειες ἔπειτα, εἶχαν τὴ φυσικὴ συνέπεια, ὁ γερμανικὸς λαὸς μὲ τὴν πικρία του γιὰ τὴν ἥττα καὶ μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἐξαθλίωσίν του νὰ βρί-

1. Βλ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Θέματα Ἱστορίας καὶ Πολιτικῆς*, Ἀθήναι: Ἐκδόσεις Παπαζήση 1977, σ. 39 κ.ἐπ.

σκεται σὲ κατάσταση ὅχι πρόσφορη γιὰ τὴν ἐμπέδωση τοῦ σεβασμοῦ τῶν ὄρων τῆς ἐπαχθέστατης αὐτῆς Συνθήκης. Ἀλλὰ ὁ σύμφυτος μὲ τὴν κατάσταση αὐτὴ ἐκδηλος κίνδυνος γιὰ τὴν εἰρήνην δὲν ἐκτιμήθηκε ὅπως ἔπρεπε ἀπὸ τὶς Κυβερνήσεις τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἡ Γερμανία τότε, παρὰ τὸ πολιτειολογικὰ ἔξοχο Σύνταγμά της, δημοκρατικὸ ἤδη, τὸ περίφημο Σύνταγμα τῆς Βαϊμάρης, καὶ παρὰ τὶς ἄριστες προθέσεις καὶ προσπάθειες πολιτικῶν ὁμάδων καὶ προσωπικοτήτων, δὲν ἀνθεξέε καὶ ὑπέκυψε τελικὰ στὴ σαγήνη τῆς ἀκραῖα δημαγωγικῆς, ὑπερεθνικιστικῆς, ἰδεολογίας τοῦ λεγόμενου ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, εὐαγγελιζόμενου τὴν ἀνασφάλωση τοῦ γερμανικοῦ μεγαλείου καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῆς εὐτυχίας τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Οἱ ἐκκλήσεις τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν τῆς Γερμανίας γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσίν της ἀπὸ τοὺς Δυτικούς, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἀναχαίτιση τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ καὶ ἀποτροπὴ τοῦ ἐπακλόλου τῆς ἀνόδου του εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, δὲν εἶχαν ἀπήχηση θετικῆ. Συνέβαλαν, ἄρα, καὶ οἱ Δυτικὲς Χῶρες στὴν κατάρτησιν ἀπὸ τὸν Χίτλερ τῆς ἐξουσίας τὸν Ἰανουάριον 1933 μὲ τὴν ψῆφον τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Εἶναι σήμερα συνταρακτικὸ τὸ θέαμα τῆς ἀπρονοησίας καὶ ἀδράνειας τῶν Κυβερνήσεων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἀντίκρυ στὴ διαφαινόμενῃ δραματικῇ ἐξέλιξιν τῆς γερμανικῆς πολιτικῆς.

* * *

Ἀπὸ τὸν Ἰανουάριον, λοιπόν, τοῦ 1933 χειριζόταν ἤδη τὸν δυναμισμὸ τῆς Γερμανίας, τῆς πολλαπλῆς μεγάλης αὐτῆς χώρας, ἡ φυλετικὴ ἀλαζονεία τοῦ δῆθεν «λαοῦ τῶν κυρίων», μὲ ἀξιώσεις κατακτητικῆς ἐδαφῶν καὶ ὑποδουλωτικῆς λαῶν, κατ' ἐπίκλησιν τοῦ γεωπολιτικοῦ δόγματος ἢ καὶ τῆς διαλεκτικῆς τῆς Ἰστορίας. Ἐπρεπε τότε νὰ σημάνει συναγεμὸς τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ὀξύτατου αὐτοῦ κινδύνου τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς Εἰρήνης. Δὲν ἔγινε ὅμως τίποτε σχεδὸν τὸ ἄξιο τῆς ὥρας ἐκείνης τῆς Ἰστορίας. Ὁ Χίτλερ δὲν ἄργησε νὰ ἐπιδοθεῖ ἀνενόχλητος σὲ ἄγριους διωγμοὺς τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Γερμανίας, καὶ ὕστερα, βαθμιαῖα καὶ μεθοδικά, στὴν πραγμάτωσιν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του κατὰ παραβίασιν τῶν ὄρων τῆς Συνθήκης τῆς Εἰρήνης.

Ἡ ἐγγύτερα θιγόμενη Γαλλία εἶχε ἰδιαιτέρα ἐνοχληθεῖ καὶ ἀνησυχῆσει, ὅπως καὶ ἡ Πολωνία. Ἡ Γαλλία ἐπέτυχεν τὸ 1934 νὰ συνάψῃ τὸ γαλλοσοβιετικὸν Σύμφωνον ἀμυντικῆς συμμαχίας, κάτι ὁμόλογο πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης πολιτικῆς, τῆς σχεδιασμένης ἀπὸ τὸν Καποδίστρια ὡς Ἵπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας τὸ 1815, ἀλλὰ δὲν ἔσπευσε νὰ προχωρήσῃ καὶ σὲ ραγδαῖο ἐξο-

πλισμό. Ἡ Πολωνία, μετὰ ἐνέργειες ἄκαρπες γιὰ ἐγκριση ἀπὸ τοὺς Δυτικούς Συμμάχους δυναμικῆς ἐναντίον τοῦ Χίτλερ πολιτικῆς, ἀπογοητευμένη ἀπὸ τὴν ὀλιγορῖα τους, εἶχε καταλήξει νὰ συνάψει μὲ τὴν ἴδια τὴ Γερμανία Σύμφωνο μὴ ἐπιθέσεως, ὀλέθριο ἐκ τῶν ὑστέρων, καὶ ὡς μάταιο γιὰ τὴν πολωνικὴ ἀσφάλεια καὶ ὡς ὑπονομευτικὸ τῆς γαλλοσοβιετικῆς συμμαχίας. Τὸ χειρότερο, ἡ Μεγάλη Βρεταννία φάνηκε νὰ βαυκαλίζεται ἀπὸ τὶς διαβεβαιώσεις ὅτι ὁ ἐθνικοσοσιαλισμὸς στὴν κυβέρνηση τῆς Γερμανίας θὰ εἶναι ἀπλῶς ἀνέξοδο στράτευμα στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀντι-κομμουνισμοῦ. Μοιραία ὑπῆρξε ἡ ψύχωση τοῦ ἀντι-κομμουνισμοῦ. Καὶ δὲν συνδυάστηκε τουλάχιστον ἡ κυνικὴ αὐτὴ πολιτικὴ ἀνοχῆς τοῦ Χίτλερ μὲ πρόγραμμα ραγδαίου ἐξοπλισμοῦ, ὥστε νὰ ἐλέγχεται κάπως ὁ φρουρὸς αὐτὸς δῆθεν τῆς εὐρωπαϊκῆς εὐταξίας.

Καὶ ἡ συνέπεια τῆς ἀνοχῆς αὐτῆς καὶ τῶν παραλείψεων αὐτῶν ὑπῆρξε τὸ θλιβερὸ Σύμφωνο τοῦ Μονάχου τὸ 1938. Ἀνέτοιμοι τότε ἀπὸ ἀποψη ἐξοπλισμῶν, οἱ Βρεταννοὶ καὶ οἱ Γάλλοι ἐγκατέλειψαν στὶς ὁρέξεις τοῦ Χίτλερ τὴ δύσμοιρη Τσεχοσλοβακία, καὶ μὲ τὴν ἐγκατάλειψη αὐτὴ ἀχρήστευσαν τὸ γαλλο-σοβιετικὸ Σύμφωνο κοινῆς ἀμυνας, ἀφοῦ μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς Τσεχοσλοβακίας χάνονταν καὶ ὁ συνδετικὸς ἀπαράιτητος κρίκος μεταξύ Γάλλων καὶ Σοβιετικῶν γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν χωρῶν τους, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς Τσεχοσλοβακίας.

Δίχως ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ Συμφώνου τοῦ Μονάχου ὑπὲρ τῆς Γερμανίας, καὶ δίχως τὴν καθυστέρηση καὶ τὴν ἀνεπάρκεια τῆς πολεμικῆς προετοιμασίας Γάλλων καὶ Βρεταννῶν, δὲν θὰ εἶχε ἡ Γερμανία τολμήσει τὸν πόλεμο.

Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ Σύμφωνο τοῦ Μονάχου καὶ τὰ ἐπακόλουθά του εἶχαν προκαλέσει μεγάλη ἀνησυχία στοὺς Σοβιετικούς, ἀλλὰ καὶ τὴ δυσπιστία τους πρὸς τὶς Δυτικὲς Εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις. Καί, ἀφοῦ πρὶν διεξήχθησαν ἄκαρπες διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Δυτικούς πρὸς ἀναπλήρωση τοῦ κενοῦ στὴ σοβιετικὴ ἄμυνα ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀχρήστευση τοῦ γαλλοσοβιετικοῦ Συμφώνου τοῦ 1934, οἱ Σοβιετικοὶ ἀποφάσισαν καὶ συνῆψαν μὲ τοὺς Γερμανοὺς στὶς 23 Αὐγούστου 1939 Σύμφωνο μὴ ἐπιθέσεως, τὸ περίφημο Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότωφ. Συνέπειά του, εὐεργετικὴ τελικὰ γιὰ τοὺς Ρώσους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἀντιγερμανικὸ συνασπισμὸ γενικὰ, ὑπῆρξε νὰ μὴ ἀποφύγει τελικὰ ἡ Γερμανία τὰ δύο μέτωπα στὸν ἐπικείμενο πόλεμο. Δίχως αὐτὸ ἡ γερμανικὴ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ρωσίας θὰ εἶχε συντελεσθεῖ, χωρὶς νὰ εἶναι ἀκόμη ἐμπόλεμος οἱ Δυτικὲς Δυνάμεις. Καὶ τότε ἄλλη θὰ ἦταν ἴσως ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου στὴν Εὐρώπη καὶ πέραν τῆς Εὐρώπης.

* * *

Τὴν 1 Σεπτεμβρίου 1939 ἄρχισε ἡ εἰσβολὴ τῶν Γερμανῶν στὴν Πολωνία. Στὶς 3 Σεπτεμβρίου κήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Γερμανίας ἡ Μεγάλη Βρεταν-

νία και ἡ Γαλλία, και ὕστερα, ὡς τὶς 10 Σεπτεμβρίου, ἡ Αὐστραλία, ἡ Νέα Ζηλανδία, ὁ Καναδὰς και ἡ Νότιος Ἀφρική, ὡς Μέλη τῆς Βρεταννικῆς Κοινοπολιτείας. Ἀλλὰ ἡ Πολωνία ἔμεινε ἀβοήθητη. Ἀμελητέες γιὰ τοὺς Γερμανοὺς ὑπῆρξαν οἱ περιορισμένες πρὸς ἀντιπερισπασμὸ ἐπιθετικὲς ἐνέργειες τῶν Γάλλων, μεταξὺ Γραμμῆς Μαζινὸ και Γραμμῆς Ζιγκφριντ. Οἱ Πολωνοὶ ἀντιστάθηκαν ἡρωϊκώτατα και ἀπεγνωσμένα στὴν γερμανικὴ ἐπίθεση, ἀλλὰ ἡ ἄμυνά τους φάνηκε νὰ συντρίβεται ἤδη στὶς 6 Σεπτεμβρίου και ἀπὸ 16 ἕως 18 Σεπτεμβρίου πολλὲς μονάδες τοῦ πολωνικοῦ στρατοῦ, ὕστερα ἀπὸ μεγάλες ἀπώλειες, ἀναγκάσθηκαν νὰ παραδοθοῦν, ἐνῶ ἡ Κυβέρνηση τῆς Πολωνίας, ἀσυνθηκολόγητη, διέφυγε στὸ Ἐξωτερικόν. Ἡ ἄμυνα τῶν Πολωνῶν συνεχίσθηκε ὡς τὶς 27 Σεπτεμβρίου, ὅτε ἡ ἄλωση τῆς πρωτεύουσας Βαρσοβίας, και ὡς τὶς 28 Σεπτεμβρίου, ὅτε ἡ κυρίευση και τῆς πόλεως Μοντλίν.

Ἡ ἐπιβλητικὴ ἐπιτυχία τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῆς Πολωνίας ὑπῆρξε πειστικὴ πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ἐπίδειξη τῆς ἀκαταμάχητης ἰσχύος τῆς γερμανικῆς πολεμικῆς μηχανῆς. Καὶ ὅμως, τὸ Δυτικὸ Μέτωπο, μοναδικὸ πρὸς τὸ παρὸν γιὰ τοὺς Γερμανοὺς, ἀφέθηκε νὰ ἡρεμεῖ ἐπὶ μῆνες, ἐκτὸς ἀπὸ μικρῆς κλίμακας ἐπιθετικῆς δράση ἐναντίον τῆς Γαλλίας τὸν Ὀκτώβριο.

Και μόνο στὴ θάλασσα ἦταν ἡ δράση τῶν Γερμανῶν εὐρύτατη ὅλους τοὺς μῆνες αὐτοὺς, μὲ τὰ λεγόμενα «θωρηκτὰ τσέπης» και τὰ ὑποβρύχιά τους, παρὰ τὴν ὑπεροπλία τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ τῶν Δυτικῶν Συμμάχων.

Ἴδου ὅμως τὸν Ἀπρίλιο 1940, οἱ Γερμανοὶ ἐξορμοῦν γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Δανίας και τῆς Νορβηγίας, μὲ σκοπὸ νὰ ἐνισχύσουν τὴ στρατηγικὴ θέση τους πρὸς τὸ Δυτικὸ Μέτωπο. Ἡ Δανία παραδόθηκε ἀμαχητί. Ἀντίθετα, ἡ Νορβηγία πρόβαλε ἀντίσταση, ἔσπευσαν και βρεταννικὲς δυνάμεις πρὸς βοήθειά της, ἀλλὰ οἱ Γερμανοὶ τὴν 1 Μαΐου ὀλοκλήρωσαν τὴν καθυπόταξή της. Ἀπὸ τὴν ἀναμέτρηση τότε Βρεταννῶν και Γερμανῶν στὸν πόλεμο τῆς Νορβηγίας ἐπιβεβαιώθηκε ἡ σπουδαία συμβολὴ τῆς ἀεροπορίας στὴν ἔκβαση τῶν ἀεροναυτικῶν ἐπιχειρήσεων και ἡ μειωμένη πολεμικὴ ἀξία τῶν θωρηκτῶν πλοίων συγκριτικὰ πρὸς ὅ,τι συνέβαινε στὸν πόλεμο 1914-1918.

Ἐν τῷ μεταξὺ και οἱ Σοβιετικοὶ δὲν ἔμειναν χωρὶς δράση ἀναφορικὰ μὲ τὸν ὑπὸ ἐξέλιξη πόλεμο, ἀλλὰ παρὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Γερμανο-σοβιετικοῦ Συμφώνου μὴ ἐπιθέσεως, και, ἀπὸ δυσπιστία πρὸς τὴν ἐπάρκειά του, ἐπιχείρησαν μὲ σειρά ἐνεργειῶν, πολιτικὰ ὄχι εὐπαράδεκτων, ἀλλὰ στρατηγικὰ εὐλογων, νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἀσφάλεια τῆς χώρας τους, ἀκόμη και μὲ προσκτήσεις πολύτιμων γιὰ τὴν ἄμυνά της ἐδαφῶν ἐγγύς τῶν συνόρων της.

Ἦδη, στὶς 17 Ὀκτωβρίου 1939, ἔταν ἡ πολωνικὴ ἄμυνα εἶχε συντρίβεῖ και οἱ Γερμανοὶ προχωροῦσαν ἀκάθεκτοι γιὰ τὴν κατάληψη ὀλόκληρης τῆς Πολωνίας, ὁ

σοβιετικός στρατός έσπευσε να καταλάβει τις ανατολικές περιοχές τής πολύπαθης αὐτῆς χώρας, πρὶν καταληφθοῦν ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Τὸν Νοέμβριο 1939 σοβιετικά στρατεύματα ἐγκατεστάθηκαν στὶς Βαλτικές χώρες Ἑσθονία, Λεττονία, Λιθουανία. Ἐξ ἄλλου, ἀφοῦ εἶχαν ἀποτύχει ἐπίμονες διπλωματικές ἐνέργειες, ὁ σοβιετικός στρατός ἄρχισε τὴν 30 Νοεμβρίου 1939 πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῆς Φινλανδίας, μὲ σκοπὸ κύριο νὰ ἐξουδετερώσει τὴν ὀχυρωμένη «Γραμμὴ Μανερχάιμ», θεωρούμενη ὡς δυνάμει γερμανικὸ προγεφύρωμα, δεκτικὸ νὰ ἀξιοποιηθεῖ στὴν προβλεπόμενη ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ὁ περιθωριακὸς αὐτὸς πόλεμος, διεξαγμένος ὑπὸ φοβερὸ ψῆχος ἐπὶ τρεῖς μῆνες, τελείωσε τὸν Μάρτιο 1940 μὲ παραδοχὴ ἀπὸ τοὺς Φινλανδοὺς τῶν σοβιετικῶν ὅρων. Ἡ σοβιετικὴ αὐτὴ δρᾶση πρὸς Φινλανδία καὶ στὶς Βαλτικὲς χώρες ἦταν ἀπὸ στρατηγικὴ ἄποψη κάτι ἀνάλογο πρὸς τὴν κατάληψη ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τῆς Δανίας καὶ τῆς Νορβηγίας.

Στὶς 10 Μαΐου 1940 ἐξαπολύθηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἰσχυρότατη εὐρύτατης κλίμακας ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ τῶν οὐδέτερον ἕως τότε κρατῶν Ὁλλανδίας, Βελγίου, Λουξεμβούργου.

Ἡ ἄμυνα τῆς Ὁλλανδίας κράτησε τέσσερες μόνον ἡμέρες. Στὶς 14 Μαΐου συνθηκολόγησε ὁ στρατός, ἐνῶ ἡ βασιλίςσα καὶ ἡ Κυβέρνηση διέφυγαν στὸ Ἐξωτερικόν. Ἐπίσης ἡ Δούκισσα τοῦ Λουξεμβούργου διέφυγε στὸ Ἐξωτερικόν.

Ὁ βασιλιάς τοῦ Βελγίου τελικὰ συνθηκολόγησε τὴν 28 Μαΐου, ἀφοῦ εἶχε πρὶν καταληφθεῖ καὶ ἡ ἴδια ἡ βελγικὴ πρωτεύουσα, ἤδη ἀπὸ τὶς 17 Μαΐου, καὶ εἶχαν ἐπίσης καὶ στὴ Γαλλία καταληφθεῖ τὸ Καλαὶ στὶς 26 Μαΐου καὶ ἄλλες πόλεις. Βρέθηκαν τότε σὲ κατάσταση δεινῆ μεταξὺ τῶν γερμανικῶν στρατιῶν τὸ βρετανικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα καὶ μονάδες τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ βελγικοῦ στρατοῦ. Κατορθώθηκε ὅμως νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ συνολικὴ αἰχμαλωσία τους μὲ δυσχερέστατη, ἀλλὰ ἐπιτυχημένη ἐπιχείρηση διαφυγῆς τους, καὶ ἰδιαίτερα τῶν Βρετανῶν, ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Δουγκέρκης.

Ἡ Γαλλία ἔμεινε τότε ὀλομόναχη καὶ ἀποδυναμωμένη ἀντίκρου στὴν τεράστια πολεμικὴ μηχανὴ τῆς Γερμανίας. Ἡ Βρετανικὴ ἀεροπορία, πολὺ δραστήρια ὑπεράνω τῆς Μάγχης στὴν ἐπιχείρηση διαφυγῆς τῶν Βρετανῶν στρατιωτῶν ἀπὸ τὴ Δουγκέρκη, κρατήθηκε ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση Τσώρτσιλ ὡς ἐφεδρεία γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἄμυνα τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ δὲν βοήθησε τὴν ἀπεγνωσμένη μαχόμενη Γαλλία. Στὶς 5 Ἰουνίου ἄρχισε νέα ἐπίθεση τῶν Γερμανῶν. Παρὰ τὴ σθεναρὴ ἄμυνα τῶν Γάλλων, μὲ κάποιες ἐπιτυχίες στὸ πρῶτο εἰκοσιτετράωρο, δὲν κατορθώθηκε νὰ συγκρατηθεῖ, ἀλλὰ ἐξελίχθηκε ραγδαῖα ἡ γερμανικὴ αὐτὴ ἐπίθεση καὶ στὶς 14 Ἰουνίου καταλήφθηκε δίχως μάχη τὸ Παρίσι, κηρυγμένο ἤδη ἀνοχύρωτη πόλη. Συνεχίσθηκαν ὅμως οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἕως τὶς 22 Ἰουνίου, ὅποτε μετὰ μεσο-

λάβηση τῆς οὐδέτερης Ἰσπανίας συνθηκολόγησε ἡ Κυβέρνηση τῆς Γαλλίας με βαρύτατους ὄρους. Μόλις τὸ νότιο μέρος τῆς Γαλλίας, μικρότερου στρατηγικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τοὺς Γερμανοὺς τότε, ἀπέφυγε τὴν κατοχὴ ἀπὸ τὸν γερμανικὸ στρατό. Ἐκεῖ ἐγκαταστάθηκε, στὴν πόλη Βισύ, ἡ Κυβέρνηση τῆς Γαλλίας ὑπὸ τὸν Στρατάρχη Πεταίν. Ἀλλά, ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ὅπου εἶχε διαφύγει ὁ Ταξίαρχος τότε De Gaulle διακήρυξε πρὸς τὸν γαλλικὸ λαὸ τὴ συνέχιση τοῦ πολέμου ἀπὸ τοὺς ἐλεύθερους Γάλλους.

Ὅταν εἶχε ἀρχίσει νὰ καταρρέει ἡ γαλλικὴ ἄμυνα, ὁ Μουσολίνι, ἀρχηγὸς τοῦ ἰταλικοῦ φασισμού, ἔσπευσε νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο τῆς Ἰταλίας ἐναντίον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας, καὶ ἀποδείχθηκε μετὴν πράξη αὐτὴ ἀσύνητος σὲ ἀπίστευτο βαθμὸ καὶ ὀλέθριος γιὰ τὴ χώρα του. Μετὴν εἴσοδο στὸν πόλεμο, ἡ νεολαία τῆς Ἰταλίας ἐκτέθηκε σὲ φοβερὰς θυσίες, ὁ λαὸς τῆς σὲ ἠθικὴ μείωση, καὶ ἀκόμη αὐτὰ ὅλα νὰ εἶναι συμβολὴ γιὰ τὴν ὑποδούλωση καὶ τῆς Ἰταλίας τελικὰ, ἐφόσον ἦταν διακηρυγμένες οἱ προθέσεις τοῦ Χίτλερ γιὰ ἡγεμονία τῆς Γερμανίας ἐπὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Εὐρώπης τουλάχιστον. Ἀπὸ τὶς 10 Ἰουνίου λοιπὸν ἡ Γαλλία εἶχε καὶ δεύτερο μέτωπο, στὰ νοτιο-ἀνατολικά σύνορά της. Ὁ ἐκεῖ γαλλικὸς στρατὸς ἀντιμετώπισε ἀποτελεσματικὰ τὶς ἐπιθέσεις τοῦ Ἰταλικοῦ Στρατοῦ. Κατ' ἀπαίτηση ὅμως τῶν Γερμανῶν ἡ Γαλλία συνῆψε ἀνακωχὴ καὶ μετὴν Ἰταλία, στὶς 24 Ἰουνίου 1940.

Καὶ ἰδοὺ ὁ θλιβερὸς ἀπολογισμὸς τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπὸ 10 Μαΐου ἕως 22 Ἰουνίου 1940: Νεκροὶ 120.000 Γάλλοι, 27.000 Γερμανοί, 7.000 Βέλγοι, 3.500 Βρεταννοί, 3.000 Ὀλλανδοί. Διαψεύδεται ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς καὶ τὸ μύθευμα, ὅτι δὲν πολέμησαν τότε οἱ Γάλλοι.

Ἀφοῦ ἔληξε ἡ μάχη τῆς Γαλλίας, οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ ἐτοιμάζουσαν γιγαντιαία ἐπιχείρηση γιὰ τὴν κατάληψη τῶν βρετανικῶν νήσων. Ἐπρεπε ὅμως νὰ ἐξουδετερωθοῦν πρὶν ὁ βρετανικὸς στόλος καὶ ἡ βρετανικὴ ἀεροπορία, καθὼς καὶ νὰ πληγθοῦν ἀποτελεσματικὰ στρατιωτικοὶ στόχοι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀγγλίας. Πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἄρχισε ἀπὸ τὸ δεύτερο δεκαήμερο τοῦ Αὐγούστου ἡ γερμανικὴ ἀεροπορία πυκνοὺς σφοδροὺς βομβαρδισμοὺς ἐναντίον ἀρχικὰ στρατιωτικῶν στόχων, ὕστερα ὅμως ἐναντίον καὶ πόλεων τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Λονδίνου. Οἱ Βρεταννοὶ ἐπέδειξαν τότε ψυχραιμία, καρτερία καὶ πειθαρχία, γενικὰ ψυχικὴ ἐτοιμότητα γιὰ τὸν οἰονεὶ ὀλοκληρωτικὸ πόλεμο. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ἐπέτυχε νὰ ἐμπνεύσει πολεμικὸ φρόνημα κλασσικοῦ ὅφους στὸν Βρετανικὸ λαό. Θυμοῦμαι Ἄγγλο Ὑπουργὸ νὰ παρεμβάλλει σὲ ὁμιλία του ἐμψυχωτικὴ τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ τὴ ρῆση τοῦ Περικλέους πρὸς τοὺς Ἀθηναίους: «τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δὲ ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες, μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους». Ἡ Βρετανικὴ ἀεροπορία,

προπάντων, κατόρθωσε τότε να μη επιτρέψει στη γερμανική αεροπορία την κυριαρχία υπεράνω της Μάγχης, προϋπόθεση απαραίτητη για την αποβατική επιχείρηση των Γερμανών προς την Αγγλία. Και η αποβατική αυτή επιχείρηση ματαιώθηκε. Υπήρξε όμως και άλλη αιτία για τη ματαίωση αυτή. Ανησύχησε τους Γερμανούς η κατάσταση προς ανατολάς. Οι Σοβιετικοί, αφού είχαν διευρύνει τα προς δυσμάς σύνορα της χώρας τους, με την απόσπαση της Βεσσαραβίας και της Βόρειας Βουκοβίνας από τη Ρουμανία, ενώ είχαν προσαρτήσει πριν τις ανατολικές περιοχές της Πολωνίας, καθώς επίσης και τις τρεις Βαλτικές χώρες, προέβαιναν ήδη σε μη άμελητες συγκεντρώσεις αεροπορίας προς τα γερμανοσοβιετικά σύνορα. Στις 15 έως 17 Σεπτεμβρίου 1940 οι Γερμανοί μετακίνησαν τη Δεύτερη Ομάδα Στρατιών από τις άκτες της Μάγχης προς την Πολωνία.

Τον ίδιο μήνα Σεπτέμβριο 1940 υπογράφηκε το διαφημισμένο τότε πολύ έντονα «Τριμερές Σύμφωνο» Γερμανίας, Ιταλίας, Ιαπωνίας. Διαφάνηκε τότε η επικείμενη αντιβρετανική δράση της Ιαπωνίας στην Ασία. Αρχίζει όμως τότε και η ένεργος συμπαράσταση της Βορειοαμερικανικής Συμπολιτείας προς τη Μεγάλη Βρετανία με την παραχώρηση πολεμικού υλικού.

Εξ άλλου, οι Ιταλοί, στην Αφρική, από τις 5 έως 19 Αυγούστου 1940 είχαν καταλάβει το βρετανικό τμήμα της Σομαλίας, και από τις 13 έως 18 Αυγούστου είχαν προελάσει επί των ακτών της Μεσογείου προς την Αίγυπτο.

Ενώ αυτή ήταν η εξέλιξη του μεγάλου πολέμου, και η Μεγάλη Βρετανία μόνη αγωνιζόταν έναντι του Αξονος Βερολίνου-Ρώμης στην Ευρώπη και στην Αφρική, ο Μουσολίνι, παρασυρμένος από την αυθάδεια της ιδεολογίας του και την προσωπική ματαιοδοξία του, αλλά και από στρατηγικούς ύπολογισμούς επιτόλαιους, έξαπέλυσε την 28 Οκτωβρίου 1940 επίθεση έναντι της Ελλάδος προς απόσπαση εδαφών της. Ο ελληνικός λαός φάνηκε τότε αντάξιος των θρύλων της Ιστορίας του, και με τη νικηφόρα ήρωική αντίστασή του κατέφερε το πρώτο πλήγμα στον αήττητο έως τότε Αξονα. Το πλήγμα υπήρξε καιριο και άλλαξε την εξέλιξη του μεγάλου πολέμου και αντιρρόθμισε την πορεία της Ιστορίας².

Το παράδειγμα του ελληνικού λαού και το κατόρθωμα του ελληνικού στρατού από τις πρώτες ήδη εβδομάδες του έλληνοϊταλικού πολέμου αποτέλεσαν έγερτικό μήνυμα προς τους υπόδουλους είτε υποδουλώσιμους λαούς, αλλά και ιστορικό γεγονός με σπουδαία πολιτική δραστηριότητα. Σε πολλές χώρες ανυμνούσαν την Ελλάδα,

2. Βλ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Ελληνικά*, Αθήναι: Εκδόσεις Παπαζήση 1994 («Το καιριο κατόρθωμα των Ελλήνων»).

ένῳ ραδιοφωνική ἐκπομπή τῆς Μόσχας, μὴ ἐμπόλεμης ἀκόμη τότε, παρομοίαζε τὴ μάχη τῆς Πίνδου μὲ τὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος. Καὶ προπάντων ἐμπεδώθηκε ἡ ἀπροθυμία ὀρισμένων κρατῶν νὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν Ἕξονα ἢ καὶ μεταβλήθηκε ἡ θετικὴ διάθεση ἄλλων γιὰ συμμαχία μὲ τὸν Ἕξονα.

Συνέπεια ὅμως σημαντικὴ τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐπὶ ἐξάμηνον ἐμπλοκὴ σ' αὐτὸν ἰσχυρότατων ἰταλικῶν μονάδων στρατοῦ καὶ ἀεροπορίας καὶ ἡ μὴ διάθεσή τους ἄρα στὸ μέτωπο τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς, σὲ κρίσιμη περίοδο τῶν ἐκεῖ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Κέρδισαν τότε οἱ Βρεταννοὶ πολύτιμο χρόνο καὶ διατήρησαν τὸν ἔλεγχο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, μὲ περαιτέρω συνέπεια νὰ στερηθοῦν οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ τὴν εὐχέρεια γιὰ πρόβαση πρὸς τὴ διώρυγα τοῦ Σουέζ καὶ πρὸς τὶς πετρελαιοφόρες περιοχὲς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τοῦ Καυκάσου. Ἐξ ἄλλου, σύνδρομη συνέπεια τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου ὑπῆρξε ἡ μὴ χρῆση ἐπὶ ἐξάμηνον τῶν ἐλληνικῶν ἀεροδρομίων καὶ λιμανιῶν ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ τοὺς Γερμανοὺς γιὰ τὶς πολεμικὲς στὴ Βόρειο Ἀφρικὴ ἐπιχειρήσεις τους³.

Καὶ ἀκόμη ἄλλη τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου συνέπεια, ἡ καὶ σπουδαία κατ' ἐξοχὴν, ὑπῆρξε ἡ προξενημένη ἀπὸ τὴν ἄγωνα γιὰ τὸν Ἕξονα παράτασή του ἔντονη ἀνησυχία τῶν Γερμανῶν γιὰ τὴ δημιουργημένη ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ἰταλῶν δυνατότητα νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν Ἑλλάδα βρεταννικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις. Ἡ εὐλογία αὐτὴ ἀνησυχία τῶν Γερμανῶν ἐπιτάθηκε μὲ τὸ ἀντικυβερνητικὸ τὸν Μάρτιο 1941, καὶ ἀντι-γερμανικὸ ἔμμεσα, πραξικόπημα στὴ Γιουγκοσλαβία, προκλημένο ἄλλωστε κατὰ ἐνθάρρυνση καὶ ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς ἀποτελεσματικὴ ἀντίσταση.

Καὶ ἰδού, ἀφοῦ προηγήθηκαν διπλωματικὲς πιέσεις ἄκαρπες, στὶς 6 Ἀπριλίου 1941, ἐνῶ ὁ ὄγκος τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ ἦταν ἐμπλεγμένος στὸ ἐλληνοϊταλικὸ μέτωπο, ἐξαπολύεται σφοδρότατη ἐναντίον Ἑλλάδος καὶ Γιουγκοσλαβίας ἐπίθεση γερμανικῶν πολεμικῶν δυνάμεων ἰσχυρότατων, ἀπὸ μὴνός σταθμευμένων στὴ Βουλγαρία, τὴ σωστικὰ οὐδέτερη γιὰ τὴν Ἑλλάδα τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ ἐλληνοϊταλικοῦ πολέμου.

Ἡ ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων κατὰ μῆκος τῶν ἐλληνοβουλγαρικῶν συνόρων, ὅπου ὑπῆρχαν Ὀχυρά, ἦταν σθεναρότατη καὶ ἀποτελεσματικὴ ἐπὶ τέσσερες ἡμέρες καὶ τρεῖς νύχτες καὶ προκάλεσε τὸν θαυμασμὸ τῶν Γερμανῶν. Στρατηγικὰ ὅμως ἦταν καταδικασμένη ἡ ἥρωϊκὴ αὐτὴ ἀντίσταση, καθὼς ἡ ἄμυνα τῶν Γιουγκοσλαύων,

3. Βλ. Ἀλεξάνδρου Δεσποτοπούλου, *Ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν ἔκβαση τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων*, Ἀθῆναι: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν 1992, σ. 127 κ.ἐπ.

αιφνιδιασμένων από τη γερμανική επίθεση, δὲν κράτησε, ιδιαίτερα στή νότια περιοχή τῆς χώρας τους, οὔτε δύο ἡμέρες, καὶ ἤδη στίς 8 Ἀπριλίου 1941 οἱ Γερμανοὶ πέρασαν τὰ ἀφύλακτα ἑλληνογιουγκοσλαβικά σύνορα καὶ εἰσέδυσαν ἀθρόα στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ ὑπερφαλάγγισαν ἄρα τὴν ἑλληνικὴ ἄμυνα στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη. Τότε συνεχίσθηκε ἡ ἑλληνικὴ ἀντίσταση ἀπὸ ἄλλες στρατιωτικὲς μονάδες στὴν Δυτικὴ Μακεδονία καὶ στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία μὲ πολλὲς τοπικὲς μάχες, ὅπου συμπολέμησαν μὲ τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ ἐναντίον τῶν Γερμανῶν καὶ οἱ μόλις ἀποβιβασμένες στὴν Ἑλλάδα Βρετανικὲς, Αὐστραλιανὲς καὶ Νεοζηλανδικὲς στρατιωτικὲς μονάδες. Μὲ τὴν ἑλληνο-συμμαχικὴ αὐτὴ ἀντίσταση ἐπιβραδύνθηκε ἡ κατάληψη τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ ὀλοκληρώθηκε μόλις στίς 30 Ἀπριλίου, ἐνῶ ἡ Γιουγκοσλαβία εἶχε συνθηκολογήσει ἀπὸ τὶς 17 Ἀπριλίου. Οἱ ἐπιχειρήσεις ὅμως τῶν Γερμανῶν γιὰ τὴν κατάληψη καὶ τῆς νησιωτικῆς Ἑλλάδας καὶ ιδιαίτερα τῆς Κρήτης ὀλοκληρώθηκαν μόλις στίς 31 Μαΐου. Τὸ συμμαχικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα διέφυγε στὴν Αἴγυπτο μὲ τὴ συμπαράσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Στὴν Αἴγυπτο διέφυγαν ἡ Κυβέρνηση τῆς Ἑλλάδος, ἀσυνθηκολόγητης πάντοτε, καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολεμικὸς στόλος καὶ ἡ ἑλληνικὴ πολεμικὴ ἀεροπορία, γιὰ νὰ συνεχίσουν μέχρι τέλους τὸν πόλεμο, ἐνῶ καὶ ὁ μέγας ἑλληνικὸς ἐμπορικὸς στόλος πρόσφερε στοὺς συμμάχους ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες, μὲ ἀπώλειές του ἐξ ἄλλου τεράστιες, 74% τοῦ δυναμικοῦ του σε ποντοπόρα πλοῖα καὶ 84% τοῦ δυναμικοῦ του σὲ πλοιάρια.

Ἡ νίκη τῶν Γερμανῶν στὴν Ἑλλάδα τὸν Ἀπρίλιο καὶ Μαῖο 1941 ὑπῆρξε πύρρειος. Οἱ ἀπώλειές τους ἦταν βαρύτερες, καὶ σὲ ἀεροπλάνα καὶ σὲ ἄνδρες, ἀπὸ τὸ ἐπίλεκτο σῶμα τῶν ἀλεξιπτωτιστῶν μάλιστα, μὲ συνέπεια καὶ νὰ μὴ βοηθήσουν τὸ φίλιο πρὸς αὐτοὺς πραξικόπημα στὸ Ἰράκ ἢ καὶ νὰ ἐκαταλείψουν τὶς σχεδιασμένες ἐπιχειρήσεις γιὰ κατάληψη τῆς Μάλτας καὶ τοῦ Γιβραλτάρ.

Προπάντων, ὅμως, ἡ πολεμικὴ ἐμπλοκὴ τῶν Γερμανῶν στὴν Ἑλλάδα ἐπὶ δύο μῆνες σχεδὸν ὑπῆρξε μοιραία γι' αὐτοὺς, σωστικὴ γιὰ τοὺς Ρώσους καὶ γενικὰ τοὺς Συμμάχους, καθὼς εἶχε τὴ συνέπεια νὰ καθυστερήσει ἐπὶ ἓνα μῆνα καὶ πλέον ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ρωσσίας καὶ ὁ χρόνος αὐτὸς ὑπῆρξε κρίσιμα πολύτιμος γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς Μόσχας μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ δριμύτατου ἤδη χειμῶνα στίς δέκα τελευταῖες ἡμέρες τοῦ Νοεμβρίου 1941.

Πραγματικά, ἡ ἐπίθεση τῶν Γερμανῶν ἐναντίον τῆς Σοβιετικῆς Συμπολιτείας ἄρχισε μόλις στίς 22 Ἰουνίου 1941. Καὶ ἀπὸ τότε ὁ μέγας πόλεμος εἰσῆλθε σὲ γιγαντιαία φάση φονικώτατων συγκρούσεων τῶν ἀντιπάλων στρατῶν ἐπὶ τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια.

Ἡ γερμανικὴ ἐπίθεση, χωρὶς κἀν κήρυξη πολέμου, στὶς 22 Ἰουνίου 1941, ἐπέ-
τυχε στρατηγικὸ αἰφνιδιασμὸ τῶν Σοβιετικῶν, ἐνῶ καὶ δὲν εἶχε προηγηθεῖ γενικὴ
ἐπιστράτευσί τους. Παρὰ τὴ σθεναρὴ ἀντίσταση, λοιπόν, τοῦ σοβιετικοῦ στρατοῦ
προχωροῦσε ραγδαῖα τοὺς πρώτους πέντε μῆνες στὰ διάφορα μέτωπα ἢ γερμανικὴ
πανστρατιὰ σχεδόν, ἐνισχυμένη καὶ ἀπὸ στρατιωτικὲς μονάδες Φινλανδῶν, Ρουμάνων
καὶ ἄλλων, καὶ βασισμένη γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ καὶ τὸν ἐφοδιασμὸ τῆς σὲ ὀλόκληρη
σχεδόν τὴ βιομηχανία τῆς Εὐρώπης.

Εἶχε ὅμως ἡ σοβιετικὴ διπλωματία προλάβει νὰ συνάψει τὸν Ἀπρίλιο 1941,
Σύμφωνο μὴ ἐπιθέσεως μετὰ τὴν Ἰαπωνία, σωστικὸ ἤδη γιὰ τὸν σοβιετικὸ στρατό,
ἀπαλλαγμένον ἀπὸ δεῦτερο μέτωπο στὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα του. Συμβολικὸ εἶναι
ὅτι γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἄμυνας τῆς Μόσχας πολὺ βοήθησε ἡ ἔγκαιρη ἀφίξη μονάδων
στρατοῦ ἀπὸ τὴ Σιβηρία. Ἡ Ἰαπωνία δὲν ἔδειξε ἀλληλεγγύη ἔμπρακτῃ πρὸς τὴ σύμ-
μαχό τῆς Γερμανίας· ὅ,τι συνέβαλε σὲ ἰκανὸ βαθμὸ στὴν ἀπώλεια τελικὰ τοῦ πολέμου
ἀπὸ τὴ Γερμανία καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἰαπωνία.

Ἐν τῷ μεταξὺ, ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο 1941, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τῶν Ἰτα-
λῶν νὰ καταλάβουν τὴν Αἴγυπτο, εἶχαν οἱ Γερμανοὶ ἐπέμβει στὸ μέτωπο τῆς Βόρειας
Ἀφρικῆς μετὰ τὸ ὑπὸ τὸν στρατηγὸ Ρόμελ ἐκστρατευτικὸ σῶμα. Ἐπὶ εἴκοσι ἐπτὰ
μῆνες, κρίσιμοι, ὕστερ' ἀπὸ τὸ πρῶτο πεντάμηνο, γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἀντισοβιε-
τικῆς ἐκστρατείας, ἀναλώθηκαν οἱ γερμανικὲς αὐτὲς πολεμικὲς δυνάμεις στὸ δεύ-
τερεῦον βορειο-αφρικανικὸ μέτωπο, χωρὶς νὰ κατορθώσουν, παρὰ τίς συναρπαστικὲς
ἀρχικὰ ἐπιτυχίες τους, οὔτε κἀν τὴν κατάληψη τῆς Αἰγύπτου, προϋπόθεση γιὰ τὴν
προέλαση πρὸς τὴν πετρελαιοφόρα περιοχὴ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Τρεῖς ἐβδομάδες ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῆς γερμανικῆς ἐκστρατείας πρὸς Ἀνα-
τολάς, ἡ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ ἡ Σοβιετικὴ Συμπολιτεία συνάπτουν ἐπίσημα συμ-
μαχία στὶς 12 Ἰουλίου 1941 καὶ ἀπὸ 25 ἕως 29 Αὐγούστου 1941 προβαίνουν στὴν
κατάληψη τοῦ πετρελαιοφόρου Ἰράν. Δύο μῆνες πρὶν, ἀπὸ 8 ἕως 14 Ἰουνίου, ἐλεύθε-
ροι Γάλλοι καὶ Βρεταννοὶ εἶχαν ἐπιτύχει νὰ ἀποκτήσουν τὴν κυριαρχία τῆς ἕως τότε
ὑπὸ τὴν Κυβέρνηση Πεταῖν Συρίας.

Οἱ Γερμανοὶ στὸ Ἀνατολικὸ Μέτωπο, παρὰ τίς ἐντυπωσιακὲς ἐπιτυχίες τους
δὲν εἶχαν στὴν πρώτη ἐξόρμησή τους κατορθώσει νὰ καταλάβουν οὔτε τὸ Λένιν-
γκραντ οὔτε τὴ Μόσχα. Καὶ στὶς 6 Δεκεμβρίου 1941, οἱ Σοβιετικοὶ ἐξαπέλυσαν τὴ
«Χειμερινὴ Ἀντεπίθεση». Ἐκτοτε οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ἐμφανίζονται δραμα-
τικὲς διακυμάνσεις μετὰ πολύνεκρες μάχες. Μυριάδες στρατιῶτες, Γερμανοὶ καὶ Ρῶσ-
σοι, θυσιάζονται καθημερινὰ εἴτε ζοῦν ὑπὸ τραγικὲς συνθῆκες. Στὶς 8 Μαΐου 1942
οἱ Γερμανοὶ ἀρχίζουν μεγάλῃς κλίμακας ἐπίθεση μετὰ στόχο τὴν πετρελαιοφόρα
περιοχὴ τοῦ Καυκάσου. Ἀλλὰ ὁ ἀπὸ 16 Δεκεμβρίου 1941 Ἀρχιστράτηγος Χίτλερ

ἀποσπάει ἀπὸ τὶς προορισμένες ἄλλως γιὰ τὴν ἐπιθετικὴ αὐτὴ ἐπιχείρηση γερμανικὴ πολεμικὴς δυνάμεις μιὰ ὀλόκληρη στρατιά, ὥστε μὲ αὐτὴν νὰ καταλάβει τὸ Στάλινγκραντ. Συνέπεια ἦταν νὰ χάσουν οἱ Γερμανοὶ τελικὰ ὄχι μόνο τὴ μάχη τοῦ Στάλινγκραντ, ἀλλὰ καὶ τὴ μάχη τοῦ Καυκάσου. Ἡ νίκη τῶν Σοβιετικῶν στὸ Στάλινγκραντ, τὸν Φέβρουάριο 1943, ὕστερ' ἀπὸ ὑπερεξάμηνο ἀγώνα, τὸν πῦρ πολύνεκρο τοῦ πολέμου, χαιρετίσθηκε ἀπὸ τοὺς λαοὺς τοῦ ἀντι-γερμανικοῦ συνασπισμοῦ ὡς ἀπαρχὴ τῆς ὀλικῆς ἤττας τῶν Γερμανῶν.

Ἐκ τῶν Δεκέμβριου 1941 ὁ ἀντι-γερμανικὸς συνασπισμὸς εἶχε ἀποφασιστικὰ ἐνισχυθεῖ μὲ τὴν εἴσοδο στὸν πόλεμο τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, τῆς ἰσχυρότερης βιομηχανικῆς χώρας τῆς Οἰκουμένης. Ἀφορμὴ ὑπῆρξε ἡ αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση, χωρὶς κήρυξη πολέμου, τῶν Ἰαπῶνων στὸ Πέρλ Χάρμπορ τῆς Χαβάης καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐκεῖ Ἀμερικανικοῦ στόλου. Σὲ πολὺ σύντομο χρόνον μὲ τὴν ἐνεργὸν σύμπραξιν τῶν Ἀμερικανῶν οἱ Σύμμαχοι ἐλέγχουν πῦρ ἀποτελεσματικὰ τὶς θαλάσσιες μεταφορὰς ἐφοδίων ἐναντίον τῶν γερμανικῶν ὑποβρυχίων.

Τὸν Ὀκτώβριον 1942 μὲ τὴν νίκη τῶν Συμμάχων στὴ μάχη τοῦ Ἑλ Ἀλαμέιν οἱ Γερμανοὶ ἀπωθοῦνται ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς, ἐνῶ στίς 8 Νοεμβρίου 1942 ἀποβιβάζονται ἰσχυρὲς συμμαχικὲς δυνάμεις στὴ γαλλικὴ Βόρειο Ἀφρικὴ ὑπὸ τὸν Ἀμερικανὸν Στρατηγὸν Ἀϊζενχάουερ. Τὸ γερμανικὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα ἔκτοτε περισφίγγεται ἀπὸ δυνάμεις τῶν Συμμάχων σὲ δύο μέτωπα καὶ μετὰ ἕξι μῆνες, τὸν Μάϊον 1943, συνθηκολογεῖ. Ὁ πόλεμος στὴ Βόρειο Ἀφρικὴ ἔληξε μὲ νίκη τῶν Συμμάχων.

Ἐν τῷ μεταξὺ στὸ Ἀνατολικὸ Μέτωπο φέρει ὁ σοβιετικὸς στρατὸς μόνος ὅλο τὸ βάρος τοῦ πολέμου ἐναντίον τῶν Γερμανῶν στὴν Εὐρώπη. Ἀποτελεῖ ὅμως σπουδαία ἔμμεση βοήθεια πρὸς αὐτὸν ἡ σύντονη δράση τῶν ἀντιστασιακῶν ομάδων στὰ ὑπὸ τὴν κατοχὴ τῶν Γερμανῶν ἐδάφη τῆς Εὐρώπης: στὴν Ἑλλάδα, στὴ Γιουγκοσλαβία, στὴν Πολωνία, στὴ Γαλλία, στίς ὑπὸ κατοχὴ περιοχὰς τῆς Ρωσσίας. Καὶ μόνο ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα ἡ ἐθνικὴ ἀντίσταση εἶχε καθηλώσει ἐπὶ τόπου ἰσχυρὲς γερμανικὲς δυνάμεις, ὑπολογιζόμενες γιὰ τὸ φθινόπωρον 1944 σὲ 273.000 στρατιῶτες. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἄνδρες καὶ οἱ γυναῖκες τῶν Ἐθνικῶν Ἀντιστάσεων, μὲ τὴν ἐθελοντικὴν στρατεύσιν αὐτοὺς καὶ μὲ τὸν ἕξοχο ἡρωϊσμόν αὐτοῦ, ἀποτελοῦν τὴν ἠθικὰ πῦρ ἐνδοξὴ φάση τοῦ δευτέρου στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα οἰκουμενικοῦ σχεδὸν πολέμου.

Τὸν Ἰούνιον 1943 συντελέστηκε ἀπόβασιν τῶν Δυτικῶν Συμμάχων στὴ Σικελία. Συνέπεια τῆς ὑπῆρξε ἡ ἀνατροπὴ τοῦ Μουσολίνι στίς 25 Ἰουλίου 1943 καὶ ἡ συνθηκολόγησις τῆς Ἰταλίας στίς 3 Σεπτεμβρίου 1943. Τὸ δράμα ὅμως τῆς Ἰταλίας δὲν ἔληξε τότε ἀκόμη. Κατὰ τὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν συνθηκολόγησιν δὲν δόθηκε στὴν νέα Κυβέρνησιν τῆς Ἰταλίας ὁ ἀναγκαῖος χρόνος πρὸς ἐγκαιρὴν εἰδοποίησιν τῶν

εύρισκομένων στην Ελλάδα και άλλου Ιταλικών στρατιωτικῶν μονάδων, ὥστε ν' απαγκιστρωθοῦν συνταγμένες ἀπὸ τὴ συνυπηρεσία μὲ τοὺς Γερμανούς. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἡ αἰχμαλωσία τους εἴτε ἢ ἐξόντωσή τους ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Ἀλλὰ καὶ στὸ ἴδιο τὸ ἔδαφος τῆς Ἰταλίας, παρὰ τὴν ἀπόβασή τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων στὸ νότιο ἄκρο του, ἡ στρατιωτικὴ παρουσία τῶν Γερμανῶν διατηρήθηκε ἕως καὶ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1945, ἐνῶ καὶ οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις εἶχαν συνεχισθεῖ ἕως καὶ τὴν μάχη τοῦ Ρίμινι τῆς 8 μέχρι 21 Σεπτεμβρίου 1944.

Ἐπὶ τέλους, τὴν 1 Δεκεμβρίου 1943 οἱ Τσώρτσιλ, Ρούσβελτ καὶ Στάλιν στὴν Τεχεράνη συναποφάσισαν ὀριστικὰ νὰ ἐνεργοποιηθεῖ σύντομα τὸ Δυτικὸ Μέτωπο μὲ ἀπόβασή τῶν κατάλληλων Συμμαχικῶν δυνάμεων στὴ βόρειο Γαλλία, ὥστε νὰ βρεθεῖ ὁ γερμανικὸς στρατὸς μεταξὺ δύο ἐπιθέσεων, ἀπὸ δυσμᾶς καὶ ἀπὸ ἀνατολάς, καὶ νὰ ἐξαναγκασθεῖ πρὸς συνθηκολόγησι. Δὲν ἐπικράτησαν τότε οἱ προτιμήσεις τοῦ Τσώρτσιλ γιὰ ἐξόρμησι τῶν Δυτικῶν Συμμάχων ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ ἀπὸ τὴν Ελλάδα καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ βόρειο Γαλλία, ὥστε ἡ ἀπελευθέρωσι τῶν χωρῶν τῆς Βαλκανικῆς ἢ καὶ τῆς Μεσευρώπης νὰ ἐπιτελεσθεῖ ἀπὸ τοὺς Δυτικούς Συμμάχους.

Τὴν 6 Ἰουνίου 1944 ἄρχισε ἡ ἀπόβασή τῶν Δυτικῶν Συμμάχων στὴ βόρειο Γαλλία. Ἐκτοτε οἱ Γερμανοὶ ἔχουν τρία μέτωπα: ἀνατολικό, νότιο καὶ δυτικό. Ἡ ἀντίστασή τους ἐναντίον τῶν Δυτικῶν Συμμάχων εἶναι σφοδρότατη καὶ θὰ διαρκέσει ἐπὶ δέκα μῆνες, ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ κύριος ὄγκος τῶν δυνάμεών τους διεξάγει ἀπεγνωσμένο ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Σοβιετικῶν.

Ὁ σοβιετικὸς στρατὸς εἶχε στὶς 14 Φεβρουαρίου 1944 ἐπιτύχει νὰ λύσει τὴν ἀπὸ 9 Σεπτεμβρίου 1941 πολιορκία τοῦ μαρτυρικοῦ Λένινγκραντ. Ἀμείωτη συνεχίσθηκε τοὺς ἐπόμενους μῆνες ἡ πολεμικὴ δράσι του, μὲ ἀποτέλεσμα ἕως τὸν Αὐγούστο 1944 νὰ ἔχουν ἀνακαταληφθεῖ ὅλα τὰ ὑπὸ τὴ σοβιετικὴ ἐξουσία ἐδάφη πρὶν ἀπὸ τὴν 22 Ἰουνίου 1941. Τὸ Σεπτέμβριο 1944 ἐξανάγκασε ὁ σοβιετικὸς στρατὸς νὰ ἀλλάξει πολιτικὴ τὴ σύμμαχο τῶν Γερμανῶν Φινλανδία, ταυτόχρονα σχεδὸν προβαίνει σὲ κατάληψή τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Βουλγαρίας, ὅπου ἀνατρέπονται οἱ φιλικὲς πρὸς τὴ Γερμανία Κυβερνήσεις, τοὺς ἐπόμενους μῆνες εἰσχωρεῖ στὴν Οὐγγαρία καὶ στὴν Πολωνία καὶ τὸν Ἰανουάριο 1945 καταλαμβάνει τὴ Βουδαπέστι, καθὼς καὶ τὴ Βαρσοβία, φοβερὰ δοκιμασμένη μὲ πρόωρη ἐξέγερσι τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ὀλίγους μῆνες πρὶν. Τὸν Μάρτιο 1945 οἱ Δυτικοὶ Σύμμαχοι κατόρθωσαν νὰ περάσουν τὸν Ρῆνο. Καὶ ἀπὸ τότε ὁ γερμανικὸς στρατὸς καὶ τοῦ Δυτικοῦ Μετώπου βρέθηκε σὲ κατάστασι ἀφόρητη. Παρὰ ταῦτα πολλὲς μονάδες του συνέχισαν τὸν ἀγῶνα μέχρι ἐσχάτων, ἐνῶ ἄλλες μονάδες του, χωριστὰ ἢ κάθε μιὰ, παραδόθηκαν στοὺς Ἀμερικανούς. Οἱ προελάσεις πρὸς ἀντίρροπὴ κατεύθυνσι τοῦ δυτικο-συμμαχικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ σοβιετικοῦ στρατοῦ ἀπέφεραν τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς

Τσεχοσλοβακίας και τῆς Αὐστρίας, με κατάληψή τους ἐν μέρει ἀπὸ τοὺς Σοβιετικούς, ἐν μέρει ἀπὸ τοὺς Δυτικούς Συμμάχους.

Ἀπὸ τὴν 6 Ἰουνίου 1944, με τὴν ἀπόβασή τῶν Δυτικῶν Συμμάχων στὴ βόρειο Γαλλία, ἡ ἔκβαση τοῦ ἤδη πεντάχρονου σχεδὸν πολέμου φαινόταν νὰ ἔχει κριθεῖ. Ὁ Χίτλερ ὅμως ἀνένδοτος ἐπέμενε στὴν πολιτικὴ ἀλλοφροσύνη του γιὰ παράταση τῆς δεινῆς δοκιμασίας τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ με τὴ συνέχισή τοῦ πολέμου. "Ἠλπίζε ἄρα γε στὴν ἀπόκτηση τοῦ «ἀπόλυτου ὕπλου» ἔγκαιρα;

Γερμανοὶ ἀξιωματικοὶ ἀποφάσισαν τότε ν' ἀπαλλάξουν τὸ γερμανικὸ ἔθνος ἀπὸ τὸν ἀλλόφρονα πολιτικὸ του ἡγέτη καὶ νὰ διανοίξουν τὸν δρόμο πρὸς τὴν εἰρήνη. Ἀλλὰ ἡ ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Χίτλερ τὴν 20 Ἰουλίου 1944 δὲν ἐπέτυχε. Καὶ ἡ κατάσταση ἐπιδεινώθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Γερμανίας, με διώξεις καὶ θανατώσεις ἀθρόες γερμανῶν πολιτῶν, καὶ ὁ πόλεμος συνεχίσθηκε πολυαίμακτος ἐπὶ ἐννέα μῆνες καὶ πλέον. Ἐδέησε νὰ ὑπάρξουν ἀκόμη ἀπώλειες μυριάδων στρατιωτῶν καὶ στὰ τρία πολεμικὰ μέτωπα καὶ ἀπὸ τίς δύο ἀντίπαλες παρατάξεις. Μόλις στίς 25 Ἀπριλίου 1945 ὁ σοβιετικὸς στρατὸς καὶ ὁ δυτικο-συμμαχικὸς στρατὸς, με τὴν συγχλίνουσά προέλασή τους ἀπὸ ἀνατολὰς καὶ ἀπὸ δυσμὰς, συναντήθηκαν ἐπὶ τοῦ γερμανικοῦ ἐδάφους. Καὶ μετὰ ὀλίγες ἡμέρες ὑπογράφηκε ἡ ἐπίσημη ὀλικὴ συνθηκολόγησις τῆς Γερμανίας, ὥστε νὰ ἐορτάζεται σήμερα ἡ πεντηκοστὴ ἐπέτειός της ἀπὸ τοὺς δυτικούς, αὔριο ἀπὸ τοὺς Ρώσους.

Ἀπὸ στενὰ στρατιωτικὴ ἀποψη, ἐμφανίζεται ἀξιοθαύμαστος ὁ γερμανικὸς στρατὸς, καὶ στὴν περίοδο τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν του καὶ στὴν περίοδο ἰδιαίτερα τῆς μεγάλης δοκιμασίας του. Πόσο ἀποφασίζει ὅμως γιὰ τὴ μοῖρα τῶν ἐθνῶν ἡ ἀξία τῶν ἀριστῶν ἔστω πολεμικῶν δυνάμεών τους, ὅταν ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τους εἶναι ἀμαρτωλή;

Τὸ γερμανικὸ ἔθνος ἀτύχησε ἀπὸ τὸ 1933 οἰκτρὰ στὴν πολιτικὴ ἡγεσία του, καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πραγματιστικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ ἐπίσης, καὶ προπάντων, ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς καθαρῆς ἠθικῆς. Ὁδηγήθηκε ἡ Γερμανία σὲ πολεμικὴ περιπέτεια, ἐφιαλτικὰ ὀλέθρια καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸ γερμανικὸ λαό. Ταυτόχρονα μιάνθηκε ἠθικὰ ὁ γερμανικὸς λαὸς με στυγερὰ ἐγκλήματα, διαπραγμένα στίς κατεχόμενες ἀπὸ τὸν γερμανικὸ στρατὸ ξένες χῶρες, ἢ καὶ στὸ ἔδαφος τῆς ἴδιας τῆς Γερμανίας. Κορυφαῖο σὲ φρίκη, ἀλλὰ καὶ σὲ ἠθικὸ παραλογισμό, τὸ διαπραγμένο ἐναντίον τῶν Ἑβραίων ὡς Ἑβραίων.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀπὸ 1939 ἐμπόλεμη Γερμανία δὲν εὐτύχησε με τοὺς δύο μεγάλους συμμάχους της. Ἡ ἀλόγιστη δρᾶσις τῆς φασιστικῆς τότε Ἰταλίας παρέσυρε τὴ Γερμανία στὴν ἐκστρατεία τῆς Ἑλλάδος, ἀναλωτικὴ πολύτιμων πολεμικῶν δυνάμεων καὶ προπάντων κρίσιμου χρόνου, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐκστρατεία τῆς βόρειας Ἀφρικῆς, ἐμ-

πλεκτική πολύτιμων επίσης πολεμικῶν δυνάμεων ἔξω ἀπὸ τὸ κύριο μέτωπο τοῦ πολέμου. Ἡ ἀσύνητη καὶ στενὰ ἰαπωνοκεντρικὴ δράση τῆς Ἰαπωνίας ὄχι μόνον δὲν πρόσφερε βοήθεια στὴ Γερμανία ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, ἀλλὰ προπάντων ἐξώθησε πρὸς τὸν ἀντιγερμανικὸ συνασπισμὸ τὴν Βορειοαμερικανικὴ Συμπολιτεία καὶ τὴ δυναμικώτατη βιομηχανία της.

Ἡ γερμανικὴ ὄμως αὐτὴ ἀτυχία ἦταν εὐτυχία γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, καθὼς καὶ ἡ βιασύνη τοῦ Χίτλερ νὰ προκαλέσει τὸν μέγα πόλεμο πρῶωρα. Ἡ λογικὴ τοῦ πολέμου ἐπέβαλλε γιὰ τοὺς Γερμανοὺς τὴ μὴ ἔξοδό τους ἀπὸ τὸ καθεστῶς εἰρήνης, πρὶν ὀλοκληρώσουν τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ τους, ἢ καὶ πρὶν τὴν κατασκευὴ ἀτομικῆς βόμβας, ἐφικτὴ μόνον ἀπὸ τὴ Γερμανία σὲ περίοδο εἰρήνης, καθὼς ὑπῆρχε σ' αὐτὴν καὶ πρωτοπορειτικὴ ἐπιστήμη καὶ βιομηχανία, καὶ πολιτικὴ ἐξουσία πανίσχυρη καὶ ἀνέλεγκτη.

Εὐτυχῶς ὄμως γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, οἱ σφαλερῆς ἀποφάσεις τοῦ Χίτλερ καὶ τῶν συμμάχων του εἶχαν συνέπεια νὰ λήξει ὁ πόλεμος στὴν Εὐρώπη τὸν Μάιο 1945 μὲ νίκη τῶν ἀντιπάλων τῆς Γερμανίας. Καὶ ἦλθε τότε, ἢ καὶ ὀλίγους μῆνες πρὶν, ἡ ὥρα τῆς διπλωματίας γιὰ τὴ διαρρύθμιση τῆς μεταπολεμικῆς Εὐρώπης. Ἀποφασιστικὴ γνώμη τότε εἶχαν οἱ ἐκπρόσωποι τῶν τριῶν μεγάλων συμμάχων: Μεγάλης Βρετανίας, Βορειοαμερικανικῆς Συμπολιτείας καὶ Σοβιετικῆς Συμπολιτείας. Συνέπεια τοῦ διακανονισμοῦ αὐτοῦ ἦταν ὁ Σοβιετικὸς στρατὸς νὰ εἰσδύσει βαθιὰ στὰ Βαλκάνια, χωρὶς νὰ εἰσέλθει στὴν Ἑλλάδα. Ἐπακολούθησαν οἱ Διασκέψεις Κορυφῆς τῆς Γιάλτας τὸν Φεβρουάριο 1945 καὶ τοῦ Πότσδαμ ἀπὸ 17 Ἰουλίου ἕως 2 Αὐγούστου 1945.

Στὶς Διασκέψεις αὐτὲς Κορυφῆς, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Συμμάχων, ἔδειξαν ἐπιείκεια πρὸς τὶς χῶρες τὶς συμμαχικὰς τῆς Γερμανίας, Ἰταλία, Φινλανδία, Οὐγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία, καὶ προετοίμασαν τὴ σύναψη μὲ αὐτὲς εἰρήνης σύντομα, ὑπῆρξαν ὄμως αὐστηρότατοι γιὰ τὴ Γερμανία καὶ ἀποφάσισαν τὴν ἀπόσπαση μέρους τοῦ ἐδάφους της πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐπὶ πλέον τὴ διαίρεσή της σὲ τέσσερες Ζῶνες ὑπὸ κατοχὴν, ρωσικὴν ἢ μία, καὶ οἱ ἄλλες ἀμερικανικὴν, βρετανικὴν, γαλλικὴν. Μετατοπίσεις ἀναγκαστικὰς γερμανικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ ἀνατολὰς πρὸς δυσμὰς συντελέσθησαν τότε. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄλλος γερμανικὸς λαός, χωρὶς νὰ ὑποστῆ καὶ τὴν προσφυγικὴ ἐξαθλίωση, βρέθηκε νὰ διάγει πολὺ δύσκολη ζωὴ στὰ ἐρείπια μέσα τῆς ὑποδομῆς καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς χώρας του, καὶ μὲ τὰ πένθη καὶ τὶς διαλύσεις πολλῶν οἰκογενειῶν — ὅ,τι ἄλλωστε συνέβαινε καὶ στὸν ρωσικὸ λαὸ μὲ τὰ ἑκατομμύρια τοὺς νεκροὺς του καὶ τὴν ἐρειπωμένην χώρα του, εἴτε κάπως καὶ σὲ ἄλλους εὐρωπαϊκοὺς λαούς.

“Ας μοῦ συγχωρηθεῖ νὰ μνημονεύσω, τί ἐτόλμησα, νέος τότε, νὰ γράψω, πρὶν ἀκριβῶς πενήντα χρόνια, τὴν 8 Μαΐου 1945 αὐθημερόν, ἐνῶ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἤμουν κρατούμενος ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς τὸ 1941 στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπέφυγα καὶ τὴ χρῆση ἀκόμη τῆς πολὺ ἀγαπητῆς μου γερμανικῆς γλώσσας γιὰ λόγους ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας. Ἔγραψα λοιπὸν τὴν 8 Μαΐου 1945 σὲ ἄρθρο μου, τιτλοφορημένο «Ἡ ὥρα τῆς εἰρήνης», μεταξὺ ἄλλων τὰ ἐξῆς: «*Ποῦ εἶναι ἡ ἄλλη ὥρα τῆς Γερμανίας, ὅταν τὰ ἀπλὰ τέκνα της ἦταν πρότυπο εἰρηνικῶν ἀνθρώπων στραμμένων εἰδυλλιακὰ στὶς χάρες τῆς ζωῆς, καὶ ὅταν τὰ μεγάλα τέκνα της μοχθοῦσαν γιὰ τὰ πανανθρώπινα πεπρωμένα καὶ μεγαλοουργοῦσαν ὡς ἥρωες τοῦ πνεύματος;... Ἀπὸ τὰ καπνισμένα ἐρείπια προβάλλει καὶ σήμερα περιλάμπρη ἡ Γερμανία τοῦ Μπάχ καὶ τοῦ Μπετόβεν, τοῦ Kant καὶ τοῦ Leibniz, τοῦ Γκαίτε καὶ τοῦ Σίλλερ*».

* * *

Πολλὲς παρασυνέπειες εἶχε ὁ μέγας πόλεμος, καθὼς ἔθεσε προπάντων σὲ κίνηση ἢ ἔστω κατέστησε πρὶ ἔντονο τὸν δυναμισμὸ τῆς Ἱστορίας, πολιτικὰ δυσέλεγκτο ἐφεξῆς. Παράδειγμα ἐκδηλο τὸ ἰσχυρότατο κίνημα γιὰ τὴν κατάλυση τῆς ἀποικιοκρατίας, μὲ ὅλες τὶς ἐπισυνέπειές του γιὰ τὴν οἰκονομία τῆς Οἰκουμένης καὶ τὴν πολιτικὴ διάρθρωσὴ της, χωρὶς ἐξ ἄλλου ἐπιπτώσεις δραστηκῆς, ἀκόμη τουλάχιστον, γιὰ τὴν ἀνάσχεση τοῦ ὑπερπληθυσμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ἢ γιὰ τὴν βελτίωση τῶν ἕρων τῆς ζωῆς λαῶν βυθισμένων σὲ ἄκρα ἐνδεια εἴτε γιὰ τὴν προστασία τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Τὸ σπουδαιότατο γέννημα ὅμως τοῦ μεγάλου πολέμου ὑπῆρξε ἡ ἀτομικὴ βόμβα καὶ ἡ ὄχι ἄσχετη πρὸς αὐτὴν εἰρηνικὴ χρῆση τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποχαλίνωση τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Καινούργια ἐποχὴ στὴν Ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος φάνηκε νὰ διανοίγεται ἀπὸ τὸν Αὐγούστο 1945: μὲ προοπτικὲς παραδείσιαις ἀφθονίας ἀγαθῶν ὑλικῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἐωσφορικὸ ἐνδεχόμενον συντελειαικοῦ ὀλέθρου.

Σωστικὴ, ὡς ἀποτρεπτικὴ τοῦ νέου μεγάλου πολέμου, ἀποδείχθηκε ἡ ἀτομικὴ βόμβα, ὅσο κατέχεται ἀπὸ ἐλάχιστα πρὸς τὸ παρὸν μεγάλα Κράτη. Ἐφιαλτικὰ ἐπικίνδυνη προμηνύεται ἡ τυχὸν ἀπεριόριστη αὐξήση τῶν κατόχων της, εἴτε εἶναι μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἀνεύθυνες Κυβερνήσεις Κρατῶν εἴτε εἶναι ἀπλῶς ἰδιῶτες κακοῦργοι ἀδίστακτοι.

Ἀφόρητη ὅμως γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα θὰ καταφανεῖ πολὺ σύντομα ἢ γιὰ εἰρηνοκούς σκοποὺς βιομηχανικὴ χρῆση τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας, ὅσο δὲν θὰ ἔχει λυθεῖ τὸ

πρόβλημα τοῦ χειρισμοῦ τῶν ραδιενεργῶν πυρηνικῶν ἀποβλήτων ἢ καὶ τῶν καθημερινῶν ραδιενεργῶν ἐκροῶν τῶν πυρηνικῶν ἐργοστασίων, καὶ ὅσο θὰ ἐπικρέμεται πάντοτε ἡ ἐπέλευση «πυρηνικοῦ» ἀτυχήματος μὲ τὶς ἐωσφορικὲς συνέπειές του.

Ἄλλὰ προπάντων κάτι πρωτόφαντο, ἀδιανόητο ἕως τὸν πόλεμο, ἡ ἐνυπαρξία κινδύνου ἀποτρόπαιου σὲ ὀρισμένες καὶ μᾶλλον δυσκαθόριστες περιπτώσεις καθαρῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας: ὅταν κινητοποιοῦνται φυσικὲς δυνάμεις τιτανικὲς, ἀδιάγνωστες καὶ ἀνέλεγκτες, μὲ τὸ ἐνδεχόμενο, ἀπὸ τὸ ἀθῶο ἐρευνητικὸ πείραμα νὰ προκληθεῖ, ἀθέλητα καὶ ἀπρόβλεπτα, καταστροφή τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος σὲ τεράστια ἔκταση, καὶ ἄρα ἐξόντωση ταυτόχρονα μυριάδων ἀνθρώπων⁴.

Ἄς ἐλπίζουμε, ὅτι ἐγκαιρὰ ἡ πολιτικὴ θὰ ἔχει ἐπίγνωση ἀκέραιη τοῦ ἀφάνταστου ἄλλοτε ὑπέρτατου κινδύνου τῆς ἀνθρωπότητας, νὰ καταστραφεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ πιὸ τροπαιοφόρο ἔργο της, ἀλλὰ καὶ ὅτι θὰ διαθέτει ἐπίσης οἰκουμενικὴ ἐμβέλεια φωνῆς καὶ δύναμη ἐπιβολῆς, ὥστε νὰ λύσει ἢ νὰ κλείσει τὰ ὅποια μικροπροβλήματα ἐθνικιστικῆς ρίζας καὶ ἀναχρονιστικῆς μορφῆς, ἀκόμη καὶ σήμερα, κατατρύχουν ὀρισμένους λαούς, καὶ νὰ συλλάβει καὶ νὰ ἐπιβάλλει τὶς σωστικὲς δρακόντειες ἀποφάσεις γιὰ τὴν ὀρθὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν πρωτοφανέρωτων, ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ ὕστερα, καίριων γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα γιγάντιων προβλημάτων καὶ ἀποτρόπαιων κινδύνων.

* * *

Ἀπόψε ὅμως, στὴν ἑορταστικὴ αὐτὴ σὺνάξῃ, ἃς ἔχομε στραμμένο τὸ νοῦ στὴν αἴσια ὄψη τοῦ ἑορταζόμενου ἱστορικώτατου γεγονότος.

Ἄς ἀναζήσουμε κάπως τὴν ἀγαλλίαση τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴ λύτρωση ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ τὴ ματαίωση τῶν ἀπαίσιων προθέσεων τῶν πρωτοεργῶν του.

Προπάντων, ἃς ὑποκλιθοῦμε στὴν ἱερὴ μνήμη τῶν ἑκατομμυρίων νεκρῶν, τῶν κατὰ Ἑράκλειτον ἀρηϊφάτων, καὶ τῶν δύο ἐμπολέμων παρατάξεων.

Ἄλλὰ καὶ ἃς ἀναλογισθοῦμε ὅ,τι θετικὸ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἔχει προκύψει ἀπὸ τὸν πόλεμο, ἅμεσα ἢ ἔμμεσα.

Καρπὸς ἀγλαδὸς τοῦ πολέμου, ἔστω ἔμμεσος, ὑπῆρξε, καὶ ὑπάρχει ἕκτοτε μὲ ἀρθρωση αὐξουσα, ὁ Ὁργανισμὸς τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν, θεσπισμένος τελικὰ στὴν

4. Βλ. Κ. Δεσποτοπούλου, Ἑπίμαχοι Θεομοὶ καὶ ἄλλα θέματα, Ἀθῆναι: Ἐκδόσεις Παπαζήση 1986, σ. 11 κ.ἐπ.

ἀπὸ 25 Ἀπριλίου ἕως 26 Ἰουλίου 1945 Διάσκεψη τοῦ Ἀγίου Φραγκίσκου ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τότε 50 Κρατῶν. Παρὰ τὶς ἀτέλειες ἀκόμη καὶ τὶς ἀδυναμίες του, ἡ προσφορά του ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι ἤδη πολυτιμώτατη, καὶ μὲ ὅσα γι' αὐτὴν ἀπεργάζεται ἀγαθὰ καὶ μὲ ὅσα ἐπίσης ἀποτρέπει δεινὰ, δυσσώπτερα ἢ καὶ μὴ ἀποτρεπτὰ δίχως τὴ συμβολή του.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐπίγνωση τοῦ ἀδελφοκτόνου χαρακτήρα τοῦ ἐνδο-εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, αὐτὴ κατ' ἐξοχὴν, ὑποκίνησε τὴν αἴσια μεγάλοπνοη προσπάθεια πρὸς οἰκονομικὴ ἀρχικὰ συνεργασία τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ τελικὰ πρὸς πολιτικὴ σχεδὸν ἐνοποίησίν τους. Οἱ ὀραματισμοὶ ἐξοχῶν τέκνων τῆς Εὐρώπης, ἐνὸς Dante, ἐνὸς Leibniz, ἐνὸς Kant, ἄρχισαν νὰ πραγματώνονται κάπως μὲ τὴν τάση πρὸς ἐνοποίησιν τῆς Εὐρώπης, τὴν ἐκγονη τῶν δεινῶν τοῦ ἐνδο-εὐρωπαϊκοῦ πολέμου.

Ἄς εὐχρηθοῦμε καὶ ἄς ἐλπίσομε τὴν κατορθωμένη, θεσμικὰ ἐνιαία καὶ μὲ κοινὴ ἄμυνα, πολυεθνικὴ Εὐρώπη, ἀντάξια τῶν ὠραιότερων ἐμπνεύσεων καὶ πράξεων τῆς Ἱστορίας της: κιβωτὸ θαλπωρῆς καὶ προμῆθειας γιὰ τοὺς ἀνθρώπους της, ἐργαστήριο εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἐπαλξὴ τοῦ ἀκέραιου ἀνθρωπισμοῦ, κατοχυρωτικοῦ τῆς πανανθρώπινης εἰρήνης, ἑναρμονιστικοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, μὲ πνευματικὴ ἀνταύγεια καὶ ἠθικὴ ἀκτινοβολία πρὸς τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς πῦ ἀπόμακρους τῆς Οἰκουμένης.